

ОСОБЕНОСТИ НА УСТНАТА ФОРМА НА БЪЛГАРСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК, РЕЛЕВАНТНИ ЗА КОДИФИКАЦИЯТА НА ПРАВОГОВОРНИТЕ НОРМИ

ТАТЯНА АЛЕКСАНДРОВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

t_alexandrova_@mail.bg

Статията разглежда някои особености на устната форма на книжовния език в съпоставка с други устни формации, които се използват в нерегламентираните сфери на общуване, и преди всичко с разговорната реч. Прави се описание на различните репрезентации на устната реч и се дефинира обхватът на понятието правоговорна норма. Представят се разликите между правоговорни и правописни норми с оглед на кодификацията на правоговорните норми на българския език. Очертават се условията, факторите и предизвикателствата пред кодификацията на устната форма на книжовния език. Разкриват се спецификата на устната и писмената форма на езика и отношенията между тях, като се търси връзката с кодификацията им.

Ключови думи: правоговорни норми; кодификация; устна форма на книжовния език; разговорна реч; български език

CHARACTERISTIC FEATURES OF STANDARD SPOKEN BULGARIAN RELEVANT TO THE CODIFICATION OF PRONUNCIATION NORMS

TATYANA ALEKSANDROVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

t_alexandrova_@mail.bg

The article examines some characteristic features of standard spoken Bulgarian in comparison with other oral formations that are used in non-regulated spheres of communication – colloquial speech, in particular. A description of the different representations of spoken Bulgarian is offered, along with a definition of the scope of the concept of ‘pronunciation norms’. The differences between pronunciation and spelling norms are discussed with a view to the codification of the rules of spoken Bulgarian. The author summarises the conditions, factors and challenges with respect to the codification of standard spoken Bulgarian, revealing the peculiarities of the oral and written forms of the language and the relationship between them and the way these characteristics relate to language codification.

Keywords: standard pronunciation (orthoepy); codification; standard spoken language; colloquial speech; Bulgarian language

Репрезентации на устната реч

Устната реч като една от формите на съществуване на българския книжовен език в сравнение с писмената по-рядко е била обект на изследване от гледна точка на нормативността. За да се представят особеностите на кодификацията¹ на правоговорните норми, преди всичко трябва да се очертае феноменът *устна форма на книжовния език* и да се дефинира понятието *правоговорна норма*.

Устната комуникация в българското общество се осъществява чрез няколко типа езикови формации. Всяка от тях е релевантна за условията на общуване и за конкретната комуникативна ситуация, определяща се от социалния профил, отношенията между участниците и целите, които си поставят. Сферите, в които се използва устна реч, най-общо се разделят на два типа: *регламентирана* (публично общуване в официална ситуация) и *нерегламентирана* (публично и частно общуване в неофициална ситуация). В идеалния случай в регламентираната сфера би следвало да се използва устна форма на книжовния език, а в нерегламентираната – други системни устни формации, които се характеризират с различно съотношение между кодифицирани и некодифицирани варианти. Според типа сфера на комуникация и съответно според това, дали се придържат изцяло към кодифицираните книжовни норми, устните формации се разделят на два основни типа:

1) *Устна книжовна реч*², която се съотнася със сферата на регламентираното общуване и подлежи на кодификация. Тя е проява на регулирано речево поведение, което означава по-строг контрол (и самоконтрол) върху подбора на езиковите средства в съответствие с книжовните норми.

2) Други системни реализации на устната реч, които обслужват нерегламентираната сфера на общуване. Към тях принадлежи преди всичко *разговорната реч*³, а също *интердиалектите*, *териториалните диалекти* (с много ограничен обхват), *социални* и *професионални езици*. Те се използват в голям брой разнообразни ситуации, което предопределя както езиковите им особености, отличаващи ги от устната книжовна реч, така и степента на придържане към кодифицираните книжовни норми.

И така, идеята за нормативност при устната комуникация, т.е. за подчиняването ѝ на кодифицирани правила с висока степен на задължителност, може да се приложи единствено към приетата за стандарт устна форма на добре развития книжовен език, функциониращ като официален език у нас. Единствено официалният език в неговата устна и писмена форма се поддържа институционално и се разпространява и утвърждава чрез образователната система, което му дава легитимност, а оттам и престиж. Нестандартните реализации в други устни езикови формации се оценяват именно в съпоставка с него. Фактът обаче, че нестандартните устни варианти на българския език не се обхващат изцяло от кодификацията, не означава, че не се

подчиняват на правила. Като всяка социална дейност и общуването чрез езика протича при спазването на определени правила – споделени от общността представи за подходящо и приемливо поведение в конкретна ситуация на общуване. Несанкционираните от кодификацията варианти в устната реч се разделят на три основни типа: 1) такива, които се подчиняват на *комуникативни норми*⁴ – тях бихме могли да определим като съзнателни отклонения, мотивирани от действието на комуникативни и прагматични фактори, 2) като особености на устната реч, т.е. маркери⁵, и 3) като грешки – резултат от невладеене на кодифицираните книжовни норми. От друга страна, според оценката на носителите на езика некодифицираните варианти биха могли да се поделят на: 1) приемливи, което корелира с тяхната перспективност с оглед евентуалното им санкциониране от кодификацията, и 2) неприемливи, което им отрежда статута на неперспективни от гледна точка на кодификацията.

Правоговор

Тук приемаме по-широкото разбиране за правоговора: той обхваща не само съвкупността от книжовните норми за произношение на отделните езикови единици⁶, включващи фонетичните норми и ударението, но и граматичните правила, които са общи за устния и за писмения език.⁷ Това разбиране е в съответствие със схващането, традиционно прието в българското езикознание в първите научни граматики от 30-те и 40-те години на XX век. Така Ал. Теодоров-Балан споделя следното виждане за правоговора: „Който говори книжовно, учленява гласки, употребя думи и веже реч както е свойствено на книжевния говор, като движи и гласа си според искания на смисъла“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940: 11). Нещо повече – ученият обвързва граматиката с правоговора: според него граматиката „налага българския „книжовен език на първо място по говорено и на второ място по писано“. Повлиян от структурализма, авторът определя думата като най-малката единица на езика, която се състои от „гласки“. Затова в първия дял на своята „Нова българска граматика“ „Думословие“ той отрежда самостоятелно място на фонетиката наред с морфологията. В този пункт първите ни научни граматики се различават от възрожденските, в които се приоритизира буквеният знак като основен елемент на сричката и на думата.

Така дефинирана, правоговорната норма обхваща всички нива на езиковата система и се включва в по-широкото понятие *книжовна норма*, като посочва кое е правилното при говорене. Ето защо немалка част от правоговорните и правописните норми съвпадат. Друга част от правоговорните норми имат специфичен характер, тъй като нямат отношение към релацията *звук : буква* и към граматиката. Те са свързани с мястото на ударението, редуцията, звуковата асимилация и дисимилация, с опозицията по признака *мекост – твърдост* при някои съгласни и др.

Предизвикателства пред кодификацията на устната книжовна реч

Кодификацията на устната книжовна реч е изправена пред редица предизвикателства и най-вече пред необходимостта да отчита езиковите промени, тясно свързани с актуалните социални и културни процеси в българското общество. На първо място е нарастването на ролята на устната комуникация – универсална културна тенденция, водеща до повишаване на социолингвистичния статус на устната книжовна реч. Тя се използва от много по-широк кръг носители на езика и съответно има много по-силно влияние върху узуса, тъй като става еталон за езиково поведение на социума (Нещименко/Neshtimenko 2001: 129).

Паралелно с това се разширява употребата на разговорната реч, която днес покрива редица сегменти от комуникативния спектър. Това е свързано с факта, че диалектите като традиционна устна форма за общуване в съвременето са загубили статута си на широко разпространен идиом за устно общуване. В ерата на масовото образование носители на чист диалект като система почти не съществуват на практика. Специалистите по история на българския книжовен език отбелязват, че вместо диалектите ролята на формация, която влияе върху узуса и съответно върху нормите на книжовния език, започва да играе разговорната реч. Тя се определя като важен елемент в системата на националния език, след като функционалният обхват на диалектите и броят на техните носители днес са силно ограничени (Лилов/Lilov 1973 (2004): 14). Разговорната реч покрива всекидневното общуване и някои сегменти от неофициалната публична комуникация. Социолингвистичните изследвания от последните десетилетия привеждат редица данни за нейните характеристики⁸, за нарастващия ѝ относителен дял и влияние върху речевото поведение при публично общуване, което е обусловено от редица политически, социални и културни промени в българското общество.

Другата причина за повишаване на влиянието на разговорната реч върху книжовния език, отбелязана от представителите на пражката лингвистична школа, е свързана с намаляване ролята на художествената литература като образец за книжовната норма и заместването ѝ с публицистичния текст (писмен и устен), който започва да се възприема като образец, а също и с все по-силното влияние на специалния език (Едличка/Jedlichka 1988: 74). Г. Нещименко също изтъква нормотворческата функция на езика на медиите, който измества от тази му роля езика на художествения текст (Нещименко/Neshtimenko 2001: 129). Особено силно е влиянието на езика на ефирните медии. Той обаче не е еднороден, тъй като структурата на всяка медия представлява сбор от различни формати, покриващи богат жанров спектър – от новинарски, през коментарни, до развлекателни предавания; неподготвени излъчвания на живо и подготвени предварително програми с голям брой участници с различни речеви навици. От една страна, ефирните медии излъчват предавания, чийто език съответства на ситуации на официално общуване, обезпечавано от устната книжовна реч, а от друга – предавания, в

които езикът съответства на ситуации на неофициално публично общуване. Обезпечавано от разговорната реч. Днес степента на допускане на разговорни варианти е ситуативно обусловена за разлика от тоталитарния период, когато ефирните медии функционират като институции, налагащи образцово произношение и строго спазване на правоговорните норми чрез външен контрол и автоцензура, водещи до свръхрегулация.

Следващото предизвикателство, пред което е изправена кодификацията на устните книжовни норми, е естественият процес на взаимодействие между кодифицираната и некодифицираните устни формации, което се проявява в т.нар. *смесване на кода*⁹. То е валидно в най-голяма степен за разговорната реч, където съотношението между елементи от двете формации варира в зависимост от комуникативната компетентност на говорещите, от жанровите и стиловите особености на отделните типове текст. В ефирните медии отдавна са се настанили нови жанрови форми с интерактивен характер: интервюта на живо, пряко включване на слушатели в ефира; рекламни текстове и др. Редица автори отбелязват, че съвременната българска езикова ситуация се характеризира с навлизане на субстандартни идиоми¹⁰ (или отделни елементи от тях) в регламентирани сфери на общуване, където би следвало да се използва стандартният език (вж. Иванова/Ivanova 2013). Естествена среда за тези процеси е езикът на ефирните медии. В някои програмни блокове е налице отчетлива тенденция към т.нар. „усредняване на узуса“, масовизация на речевия стандарт – универсалия, която е породена от социолингвистични и информационно-комуникационни причини. Целта е доближаване до предполагаемата аудитория и предотвратяване на евентуален комуникативен неуспех в двустранната комуникация между адресат и адресант (Нещименко/Neshtimenko 2001: 123, 129). „Многогласието“ в българския ефир, където звучат различни участници – всеки със своите речеви навици, е факт, който не бива да изненадва ревностните радатели на изискан и правилен говор. Със социолингвистични методи отдавна е установено както влиянието на съсловията с по-висок престиж, образование и културно ниво върху речевата практика на цялото общество, така и влиянието на средното съсловие и неговия език върху езика на цялото общество (вж. Лабов/Labov 1975: 225; Крысин/Krysin 2021: 179).

Х. Гладкова и И. Ликоманова отбелязват, че разговорната реч образува втората сфера в бифокусното комуникативно пространство и доминира сред останалите идиоми, които обслужват сферата на нерегламентираното общуване, като разширява своя диапазон на действие. Тя все повече се отдалечава от диалектите и се приближава да книжовния език; за нея е характерна толерантност към другите разновидности на националния език – стандартни и нестандартни, и заемане на елементи от тях (Гладкова, Ликоманова/Gladkova, Likomanova 2002: 165–168). Нейните фонетични, морфологични, синтактични и прагматични особености са добре описани в родното ни езикознание.¹¹

Проникването на елементи от разговорната реч в устната книжовна реч получава различни оценки: от закономерна тенденция до криза на съвременната култура (вж. Нешименко/Neshtimenko 2001: 99). Едни автори разглеждат разговорността като комуникативна стратегия за моделиране на общественото мнение, а не просто като нахлуване на разговорни елементи в книжовния език (Замбова-Петрова/Zambova-Petrova 1994: 175). Често тя е не само резултат от невладеене на книжовната норма, а е стилистично и функционално мотивирана, което размива границата между книжовно и некнижовно. Други разглеждат разговорността в контекста на тенденцията към демократизация, но според нас тя е проява по-скоро на либерализма във всички сфери, включително и в езика. Демократизацията е принцип, който действа в по-ранни етапи от установяването на нормите на книжовния език¹² и е свързан с разбираемостта и лекотата на неговото усвояване, докато днес става дума за конкуренция между еднакво разбираеми форми, едната от които е извън обхвата на книжовния език.

Отношението между устна и писмена форма на книжовния език

По-нататък ще представим някои особености на отношението между писмена и устна форма на книжовния език, които имат връзка с кодификацията. Устната и писмената реч се различават по редица признаци, които могат да бъдат описани в рамките на няколко опозиции: *евфимерност – трайност; динамичност – статичност; спонтанност – подготвеност; изменчивост – устойчивост; вариантност – хомогенност; непрестижност – престижност*. Те обуславят функционалните и формалните разлики между тях. И двете форми имат своето място в общия континуум на развития книжовен език, като покриват различни сегменти от комуникацията и взаимно си влияят, което се изтъква от представители на различни направления в лингвистиката. Проблематиката на устната реч в релация с писмената е в центъра на вниманието на езиковедите от Пражкия лингвистичен кръг и последователите на създадената от тях теория на книжовните езици, откъдето черпим теоретичен модел. Важно методологическо значение за разглежданата от нас проблематика има постановката на Й. Вахек, че писменият и устният език са две независими функционални норми, между които е налице взаимно влияние. Без съществуването на писмената норма устната едва ли би се справила с множеството задачи на книжовния език в добре развити в културно отношение общества. Й. Вахек нарича това *комплементарна дистрибуция* на двете норми спрямо различните видове екстралингвистични ситуации (Vachek 2014: 81). Оттук следва и другата особеност на отношението между двете норми, отбелязана от автора: не може да се говори за субординация една спрямо друга, а за взаимно допълване. Според него всеки член на дадена езикова общност трябва да владее добре средствата и на двете норми, за да може да преминава от едната към другата в зависимост от ситуацията, в която е поставен, и от намерението, според което реагира на

екстралингвистичната реалност. Така всяко културно общество се характеризира с езиков *бинормизъм*, от което следва необходимостта от известен *паралелизъм* в структурите на двете норми, без който адекватното управление на писмената норма ще бъде трудно. В практиката тази необходимост намира израз в исканията за правописни реформи. Й. Вахек обръща внимание, че писмени и устни норми са в отношение на сложна координация, санкционирана от дълги векове традиция (вж. Vachek 2014: 85–90).

Дейвид Кристъл също подчертава, че двете форми на езика са ориентирани към различни негови функции и че пишещият и говорещият оперират във фундаментално различни комуникативни ситуации, което обуславя и структурните разлики между тях – граматични и лексикални. Устната реч е ориентирана към интеракцията на индивидите, затова е подходяща да изпълнява социалната, фатическата и емотивната функция на езика. Докато писмената служи за съхраняване на данни, за споделяне на идеи, за разпространяване и придобиване на знания, за обучение, затова е ориентирана към референциалната (информационната) функция (Cristal 1994: 291).

Другата разлика между двете форми се състои в това, че нормите на устното общуване се възприемат като по-естествени в сравнение с тези на кодифицирания писмен език, тъй като се овладяват спонтанно във всекидневното общуване и се владеят от цялата езикова общност. Те се асоциират с по-слаба осъзнатост и с по-голям брой грешки и отклонения от правилата, което намалява техния престиж. За сметка на това писменият език във всяко добре развито културно общество, каквото е и българското, се възприема като еталон за правилност поради по-високата степен на унификация (вж. Станчева/Stancheva 2019: 81) и е натоварен с редица символни функции¹³, което е причина за неговото приоритизиране. Това обуславя и обратното влияние на писмения книжовен език върху устната комуникация, което се проявява по два начина: 1) формират се обществени нагласи за придържане към граматичните правила при устно общуване; 2) чрез кодификацията се поддържа малка разлика между писмена и устна книжовна реч. Р. Станчева анализира един фрагмент от проучването на езиковите нагласи на съвременните българи, проведено през 2017 г. сред 1000 пълнолетни българи в рамките на проекта „Изследване на обществените нагласи и ценностните ориентации към съвременния българския книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му“: 69% от анкетираните споделят мнението, че граматичните правила на книжовния език трябва да се спазват при устно общуване (Станчева/Stancheva 2019: 86–87). В подкрепа на твърдението за приоритизиране на писмения език е и анализът на резултатите от същото изследване към това дали писмената норма трябва да влияе на устната, или обратно. Според данните преобладаващ процент от изследваните лица (61,4%) са на мнение, че разликата между писмения и устния език трябва да бъде намалена, като 69% от анкетираните посочват, че нормите в устното общуване трябва да се съобразяват с нормите на писмения книжовен език, а не обратно (Алексова/Aleksova 2018: 177).

Самата специфика на двата типа норми определя и разликата в тяхната кодификация. Приоритетно, включително и в исторически план, и в пълен обхват се кодифицират писмените книжовни норми, докато устните подлежат на паралелна или допълнителна кодификация. Дж. Милрой и Л. Милрой отбелязват една негативна страна на този процес: в резултат от по-пълното описание и по-обхватната кодификация на нормите, предназначени за публично писмено общуване, структурата и социалната динамика на устната форма се negliжират. Оттук и склонността тя да се оценява по модела на писмената, което не е правилно, тъй като устните форми на езика постоянно са в състояние на промяна – именно тя е източник на езиковите промени въобще, особено във фонологията и граматиката (Milroy and Milroy 1999: 47–49).

Унифицираността на писмения текст се противопоставя на разнообразието в устната реч, което е резултат от действието на социални фактори. Дж. Милрой и Л. Милрой анализират много по-голямата *вариантност* на устната реч като цяло в сравнение с писмената. Вариантността е от три типа: териториална, социална и ситуационна (Milroy and Milroy 1999: 46). К. Алексова също отбелязва вариантността като белег на устната реч, повлияна от редица ситуативни, социално-демографски и културни фактори (Алексова/Aleksova 2018: 174; Алексова/Aleksova 2021: 280–281). А според Т. Бояджиев типовете вариантност и мястото им във функционалните разновидности на книжовния език и в произносителните стилове са сред водещите задачи при изследване на правоговора (Бояджиев/Boyadzhiev 2001: 32). Устната и писмената реч се различават по обхвата и характера на вариантността. В писмената реч се допускат по-малко функционално немаркирани варианти отколкото в устната поради по-голямата способност на устната реч да изразява емоционалност, което е отбелязано от Й. Вахек, и други личностни характеристики.

Устната и писмената реч се различават и по това, че тъй като устната реч е доста по-имплицитна и спонтанна, в нея много по-отчетливо се проявява законът за езиковата икономия на различни равнища: на фонетично – при т.нар. елизия на звукове; на словообразователно – с предпочитанието към по-кратки словообразователни компоненти; на лексикално – при универбация като словообразователна техника, на интонационно – във връзка със засилване ролята на интонацията в смисловото оформяне на текста; на граматично – при преместване на ударението върху суфиксите, при разширяване на граматичната парадигма на думи сингулария тантум с нова функция и др. Повечето от тези явления оказват натиск и върху писмения узус и обуславят промени в нормите на писмената форма на книжовния език.

Устният книжовен език е по-слабо кодифициран (вж. и Русинов/Rusinov 1993: 97), той е в по-гясно взаимодействие с не книжовни формации; характеризира се с по-голяма толерантност към елементи от други езикови идиоми. И докато в по-старите периоди писменият книжовен език оказва по-силно влияние върху устния, то днес е обратно – устният оказва влияние върху писмения.

Краткият анализ на отношенията между писмена и устна форма на книжовния език води до извода, че за да бъде ефективна, кодификацията трябва да обхваща устната книжовна реч в ситуации на официално общуване, където кодифицираните норми следва да се спазват последователно. При неофициално устно общуване в нерегламентирани сфери кодифицираните норми би трябвало да имат препоръчителен характер и да се допуска по-голяма вариантност, което съответства на реалната употреба, а в редица случаи е и функционално мотивирано. Анализирайки прескриптивността в устната реч, Дж. Милрой и Л. Милрой не възразяват принципно срещу нея, а срещу тясното и безкритично прилагане на правила към устната употреба на езика (Milroy and Milroy 1999: 55). Действително, за да бъде успешна кодификацията на правоговорните норми, на първо място е необходим гъвкав, диференциран подход към различните типове устна реч. Диференцираният подход представлява инструмент, който дава възможност при кодификацията на нормите с изход и в устната реч да се отчете съевременно динамиката и да се осигури плавен преход към по-цялостна промяна на кодифицираните норми, което ще осигури тяхната стабилност

На следващо място, като допълващ кодификационната дейност прием, е особено важно да се следва определена образователната политика – подкрепена от последователна културна политика и от формирането на благоприятна медийна среда, което да предостави ефективни възможности за развиване на комуникативната компетентност на обучаемите. Комуникативната компетентност представлява механизъм за адекватно съотнасяне на речевото поведение с особеностите на комуникативната ситуация и с целите на говорещите. Формирането на тези умения ще даде възможност на подрастващите да използват осъзнато и по подходящ и начин богатата вариантност на разговорната реч и нейната способност да изразява в по-голяма степен и по по-експресивен начин емоционалността и редица личностни и социални характеристики на говорещия.

Правописна и правоговорна норма

В исторически план устната форма на книжовния език по-късно получава статут на унифициран идиом за комуникация в националната общност – у нас през втората половина на XX век. По редица причини от социален и културен характер книжовният изговор се установява след стабилизирането на основните правила на писмения книжовен език. Задължително условие за нормалното развитие и функциониране на устния книжовен език е съществуването на добре развита и кодифицирана писмена форма.

Правописната и правоговорната норма се различават по редица особености. Правописната норма е обigatorна, отличава се с по-голяма императивност и допустимите варианти са строго регламентирани под формата на дублети, отразени в официалните правописни речници. Т.е. всички варианти са в рамките на кодифицираната норма. Всички останали варианти, които могат да се срещнат в писмената практика, са извън правописната

норма и се квалифицират като грешки. Докато правоговорната норма допуска варианти – предимно произносителни, но само такива, които съответстват на системата на езика. Повече варианти – фонетични, морфофонетични и граматични – се допускат в разговорната реч, което оказва въздействие и върху кодифицираните норми. Т. Бояджиев изтъква, че диалектни, чуждоезикови, разговорни влияния оказват въздействие върху системата от правила и „под формата на варианти и отклонения създават в нея динамика, разнообразие и взаимна конкуренция“ (Бояджиев/Boyadzhiev 1990: 43).

В арсенала от вариантни реализации, с които си служи говорещият, са и т.нар. произносителни (изговорни) стилове – правоговорните норми се съотнасят с тях. Произносителните стилове маркират фоностилистичните разлики между устните текстове в различни ситуации. Придържането към определен изговорен стил се обуславя от комуникативната ситуация и от жанровия регистър, в който е издържано дадено устно изказване. Д. Попов подчертава, че стилът на произношение отразява реализацията на закономерностите при функционирането на фонетичните средства в различни форми и типове на устната реч. Следвайки Д. Тилков, който обособява два произносителни стила – *маркиран* и *немаркиран* (*непълен, битово-разговорен, непринуден*), Д. Попов разделя маркирания на два подстила: *тържествен* и *неутрален*, и описва техните характеристики. Изговорният стил в общият случай корелира с цял комплекс от фонетични, морфологични, синтактични и лексикални средства, с които се маркира принадлежността на изказването към определен тип устна реч (Попов/Роров 2004). Произносителните стилове се представят описателно в трудовете по фонетика, прескрипция не присъства в кодификационните текстове, тъй като придържането към един или друг произносителен стил може да се причисли към комуникативните норми, които се усвояват в самия процес на общуване и засягат преценката да говорещия за уместност на изразните средства спрямо типа ситуация на общуване.

Правописната норма до известна степен е диахронно ориентирана, тя обединява реализации от различни исторически периоди и в този смисъл е своеобразен тезаурус. Докато правоговорната норма е синхронно ориентирана към актуалното книжовно произношение. Затова следването на традицията и потискането на иновациите не би трябвало да са отправна точка при препоръчването на един или друг изговорен вариант. Преценката до каква степен да се допусне вариантността в устната книжовна реч (така характерна за разговорната реч), следва да се изработи въз основа на периодични проучвания на устната езикова практика, изследване на обществените нагласи и експертна оценка на специалисти. Относно важността на данните за езиковите нагласи на обществото М. Томов отбелязва, че при кодификацията трябва да се отчита оценката на носителите за дадено ново езиково явление, причините и условията, при които то престава да се оценява като грешка и се превръща в норма, като изтъква, че социалната приетост на нормата ще осигури стабилност на кодификацията (Томов/Томов 2019: 203).

При реализации на устна книжовна реч се допускат повече отклонения от кодифицираните норми, отколкото при писмената. Това оказва влияние и върху писмените норми, тъй като редица граматични книжовни норми функционират и в двете форми. При типологизацията на нормите на българския книжовен език Р. Станчева използва критерия *с изход устната реч – без изход в устната реч* и установява, че при четири от общо седем норми с изход в устната реч се предпочитат некодифицирани варианти при устни изказвания (Станчева/Stancheva 2019a: 154–155).

Дж. Милрой и Л. Милрой подчертават, че само в сферата на писмения език може да се постигне пълна стандартизация, а в устната форма на практика се толерира разнообразието. Най-податлива на кодификация според авторите е граматичната система, а също и речникът (Milroy and Milroy 1999: 18). Именно на тези две езикови равнища устната форма на книжовния език корелира в по-голяма степен с писмената. Докато на фонетично равнище, чиято корелация с писмената форма е до голяма степен условна, както индивидуалната, така и груповата вариантност е по-силно изразена. Тя е обусловена от артикулационни и регионални особености: например известно вариране в степента на редукция на гласните и степента на смекчаване на съгласните пред *и*, *е* и др., разбира се, в рамките на книжовното произношение. Те не се регламентират чрез кодифицирани правила, но като цяло не се оценяват като нарушение на книжовните фонетични норми и се задават от произносителните стилове.

Не всички правоговорни норми подлежат на кодификация – за разлика от правописните норми. Т.е. кодификацията на нормите на устната книжовна реч няма пълен обхват (това мнение е изказано от Р. Русинов, срв. Русинов/Rusinov 1993: 97). Особеното при тях е, че за някои от произносителни норми дескрипцията е достатъчна и не е необходимо специално регламентиране чрез прескриптивни текстове, т.е. дескрипцията има и прескриптивна функция. Тук ще се позовем на разбирането на У. Айрис-Бенет, което отразява съвременната научна рефлексия на проблема за отношението между дескриптивно и прескриптивно: дескриптивният и прескриптивният подход към езика ясно се разграничават, но не се противопоставят непременно. Авторката разглежда опозицията *дескриптивизъм – прескриптивизъм* не като дихотомия, а като континуум. Често предписанието се базира на описанието с добавена оценка. Дескрипцията е обективна, казва какво е нормално, често или редовно в езика, докато прескрипцията е оценъчна, ориентирана към идеален модел как трябва да се каже (по-често напише) на базата на оценка (Ayres-Bennett 2020). Основавайки се на тази постановка, можем да обобщим, че фонетичните (произносителните) норми на българския език се регламентират главно описателно в академичните граматични трудове и дескриптивно-прескриптивно в академичните правописни речници в две от техните части: в частта за българската азбука – по отношение

на релацията *буква – звук*, като отправна точка е буквата, и в частта за правописните правила с фонетичен характер.

Немалка част от правоговорните норми включват установените произносителни норми на българския език. Това са допустимите съчетания от звукови единици, обусловени от структурни, позиционни и артикулационни характеристики; акомодацията на звуковете, която е свързана с различни фонетични промени; редуванията: съвременни (позиционни), свързани с морфологичната структура на думата, и исторически (непозиционни). Те са описани в Академичната граматика на българския език (Том. 1. Фонетика). Някои фонетични закономерности са с висока степен на автоматизация и при съответните явления не се допускат грешки (напр. при изпадане на гласна -ъ от последната сричка на прилагателни на -ър, -ъл, -ък, -ъв (*бодър, малък, кръгъл* и др.). Нерелевантна за устната реч е вариантността при членната морфема за м.р. ед.ч., която се реализира с две различни стойности: -ът, -а. Тази вариантност е нефункционална за устната реч, но тъй като съществува в писмената, стремежът е да се натовари функционално и в устната.

Като се изключи фоностилистиката, действително във фонетиката, разбира се като реализация на фонемите в определени позиционни условия, практически отсъства възможност за избор, защото тук господства автоматично възпроизвеждане на усвоените произносителни модели на думите. Действат съвременните фонетични закони на българския книжовен език – асимилация на звучни съгласни в края на думите и пред беззвучни; озвучаване на беззвучни; елизия на съгласни при струпване на повече съгласни, нередуциран изговор на гласни под ударение, липса на опозиция по признака *твърдост – мекост* на съгласните *ж, ч, ш* и др. Макар и при споменатите фонетични явления да съществува известна вариантност, тя не е резултат от съзнателен избор, поради което не е необходимо специално регламентиране. При това подобни варианти обикновено не предизвикват реакция или отрицателна оценка от страна на определени групи в езиковата общност. За разлика от невладеенето на такива ярки характеристики на думата, каквото е ударението например, което предизвиква негативни реакции у носителите на книжовния език. За яркия статус на тази изговорна особеност съдим и по това, че въпросите за мястото на ударението са най-честите въпроси за правоговор, постъпващи в Службата за езикови справки. Една от причините се корени в липсата на съвременни справочници за правоговор. Единственият правоговорен речник¹⁴ е отпреди повече от половин век и при това в него правилният изговорът е представен през писмената система – с метода на транскрипцията. Понастоящем правописните и тълковните академични речници¹⁵ изпълняват функцията и на правоговорни, доколкото в тях са отбелязани ударенията при основните форми и при онези от производните форми, които представляват проблем от гледна точка на ударението. Секцията за съвременен български език към Института за български

език, следвайки съвременните практики, разработва аудиоресурс (правоговорен речник) с правилния изговор на книжовните лексеми в рамките на проекта БЕРОН¹⁶.

Заключение

Устната комуникация в българското общество се осъществява чрез няколко типа езикови формации, всяка от които е релевантна за условията на общуване и за конкретната комуникативна ситуация. Устната форма на българския книжовен език в общия случай се използва в регламентираната сфера на официалното публично общуване, тя е проява на регулирано речево поведение, характеризиращо се с по-строг контрол (и самоконтрол) върху подбора на езиковите средства в съответствие с кодифицираните книжовни норми. В нерегламентираната сфера на общуване се използват други устни формации, сред които най-голямо влияние върху нормите на устната книжовна реч оказва разговорната реч. Нейните конкретни реализации се отличават с богато разнообразие от жанрове и стилови регистри и с различно съотношение между кодифицирани и некодифицирани варианти. Устната форма на българския книжовен език притежава редица особености, които я отличават както от писмената, така и от останалите формации, които обслужват устната комуникация. Те обуславят онези специфики, които са релевантни за кодификацията на правоговорните норми. В хода на анализа бяха очертани условията, факторите и предизвикателствата пред кодификацията на устната форма на книжовния език.

Анализът на социалните и културните фактори, които водят до т.нар. „усредняване на речевия стандарт“ в публичната сфера, се опитва да даде отговор на въпроса защо разговорната реч е източник на промените, които настъпват в устната форма на книжовния език. Двете формации се различават по степен на толерантност към вариантите и по степен на регулируемост чрез кодифицирани правила. Кодификацията третира нерегламентираната сфера на устно общуване като своеобразна „буферна зона“, където свободно се конкурират различни варианти. И едва когато използването на некодифицирани варианти в регламентираната сфера (устната книжовна реч) се превърне в тенденция и стане приемливо за носителите на книжовния език, биха могли да се обмислят промени в кодификацията, разбира се, след внимателен анализ на всички фактори, които имат отношение към тази дейност.

Представеният тук анализ е необходимата основа, която ще послужи за по-нататъшно изследване на състоянието на кодификацията на правоговорните норми като непрекъсната дейност по фиксиране на правилата на книжовния език, чиито резултати ще представим в следваща публикация. В нея ще разгледаме специфичното действие на общите принципи и критерии на кодификацията, което се проявява при кодификацията на правоговорните норми, и ще го илюстрираме с конкретни примери.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Придържаме се към разбирането на П. Гарвин за кодификацията като съвкупност от дейности по фиксиране на правилата на езика в документи, до които езиковата общност има достъп – граматика, речници, ръководства по стил и употреба и др. (Garvin 1993: 42).

² Р. Русинов разделя устната книжовна реч на два типа: *разговорна книжовна реч* и *публична книжовна реч* (Русинов/Rusinov 1993: 97). Според автора само нормата на публичната книжовна реч е изцяло кодифицирана (Пак там: 98) за разлика от тази на разговорната книжовна реч. Тук не си служим с термина *разговорна книжовна реч* заради контаминацията с термина *разговорна реч* и предпочитаме термините *устна форма на книжовния език* и *устна книжовна реч*.

³ Това понятие има различни интерпретации в българското езикознание; освен това самата *разговорна реч* се подразделя допълнително (виж подробен преглед у Тишева/Tisheva 2012: 226). Б. Байчев определя разговорната реч като „неподготвена реч на носители на литературния език, която се проявява в условията на непосредствено общуване при отсъствие на официални отношения между говорещите“. Той подчертава, че понятието *разговорност* е доста широко и в него могат да се привнесат поредица от маркери, чрез които да се извърши страцифициране на езиковите прояви. Поради това някои автори разглеждат разговорната реч като смесица от книжовно, диалектно и разговорно, а други – като проява на носител на книжовната норма в свободна и неподготвена ситуация (Байчев/Baychev 1994: 10–11). В българското езикознание в по-ранни периоди е популярен и терминът *народно-разговорна реч*; някои автори си служат и с термина *книжовна разговорна реч* (и *книжовно-разговорна реч*) за назоваване на престижната форма на разговорната реч – напр. М. Виденов използва това понятие за речта на интелигенцията в неофициални ситуации (Виденов/Videnov 2000: 162). Докато в по-стари периоди *разговорно* се е противопоставяло на *книжовно*, в съвременните изследвания то се свързва по-скоро с функциите и с комуникативната сфера. Тук използваме понятието *разговорна реч* за общо назоваване на езиков идиом, който обхваща различни речеви прояви и стилови регистри при неофициално устно общуване, като наборът от езикови средства варира „според социалния статус на говорещите и техните комуникативни намерения“ (Тишева/Tisheva 2012: 226). При това и съотношението между книжовни и некнижовни особености (отклонения) е различно в отделните жанрове и стилове.

⁴ За комуникативните норми виж напр. Крысин/Krysin 2021: 30.

⁵ Важно за кодификаторския подход е обобщението на Й. Тишева, че регистрираните особености на устната реч в подготвено общуване в делова среда трябва да се разглеждат като маркери на устната форма на общуване, а не като грешки или отклонения от нормата (Тишева/Tisheva 2012: 232). Тук ще прецизираме, че някои от тези маркери могат да се квалифицират като отклонения, ако не отговарят на принципа за приемливост и обществено одобрение.

⁶ В смисъла, който влага Й. Вахек в понятието *произношение* (разглеждайки го във връзка с правописа), а именно набор от предписания, позволяващи на потребителя да транспонира писмени изказвания в устни (Vachek 2014: 89).

⁷ Към широкото разбиране за правоговора се придържа Т. Бояджиев (Бояджиев/Boyadzhiev 2001: 30–31).

⁸ Добре проучени с методите на социолингвистиката са особеностите на устното общуване в неофициални ситуации в отделни български градове (София, Велико Търново, Бургас и др.) – виж обзора на К. Алексова (Алексова/Aleksova 2014б).

⁹ То се проявява както в смесването на особености от различни подсистеми на езика (вж. Крысин/Krysin 2021: 67), така и в стиловата еклектика.

¹⁰ С термина *субстандарт*, въведен от Л. Блумфилд през 1930 г., се означават езикови идиоми, които са извън книжовния език: диалекти, професионални и социални езици, разговорна реч.

¹¹ Вж. по-специално Алексова/Aleksova 2014; Джонова, Велкова/Dzhonova, Velkova 2014; Тишева/Tisheva 2006; Тишева/Tisheva 2012; Тишева/Tisheva 2014; поредицата *Проблеми на устната комуникация* и сборниците *Проблеми на българската разговорна реч*, включващи доклади от тематични конференции (<http://journals.uni-vt.bg/pos/bul/>) и др.

¹² Според Нецименко този принцип действа през първата половина на XX век, когато книжовният език се отличава с елитарност и социална маркираност заради тесния диапазон на употреба и ограничената си социална база (Нецименко/Neshtimenko 2001: 104).

¹³ За символната функция с нейните три подфункции – обединяваща, разграничаваща и престижна, вж. (Garvin 1993: 47).

¹⁴ П. Пашов, Хр. Първев *Правоговорен речник на българския език*. София, Наука и изкуство, 1975/1979; трето преработено издание 2002 г. под заглавие *Правоговорен и правописен речник на българския език*. София, УИ „Св. Климент Охридски“.

¹⁵ Такива са Официален правописен речник на българския език. София, Просвета, 2012; Речник на българския език. Т. 1–15. София, Издателство на БАН, 1977– (онлайн издание: <https://ibl.bas.bg/rbe/>).

¹⁶ БЕРОН – Български езикови ресурси онлайн, е проект на Института за български език, чиято цел е изграждане на платформа за езикови ресурси с нормативен характер, включваща преди всичко Официалния правописен речник. Проектът е финансиран от МОН.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексова 2013: Алексова, К. Езиковите нагласи и вариантността в устната реч (върху материал от национална представителна анкета). – В: *Littera et Lingua series. Dissertationes 4*.
- Алексова 2014: Алексова, К. Влиянието на фактора ‘образование’ върху нагласите на съвременните българи към някои отклонения от кодифицираните правоговорни норми. – В: *Многообразие в единството. Брой 2012. Съвременни предизвикателства пред науката*. <<http://www.tksi.org/SUB/papers/3-1/3-2-7.pdf>>. [Достъп: 2012.2022]
- Алексова 2014б: Алексова, К. Речевите особености във фокуса на българската социолингвистика. – *Как говори съвременният българин. Том 1. Граматика и устна реч*. София, Фондация Фокус, с. 9–40.
- Алексова 2016: Алексова, К. Свърхъякането – обществени нагласи, устни и писмени реализации. – В: *Проблеми на устната комуникация*. Том 10. Част 1. Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с. 239–254.

- Алексова 2018: *Алексова, К.* Съвременни нагласи към съотношението писмен : устен български език. – *Slavica Lodziensia*, 2, с. 173–183; <<http://dx.doi.org/10.18778/2544-1795.02.17>>. [Достъп: 12.01.2023]
- Алексова 2021: *Алексова, К.* Социолингвистиката и общественото мнение в България за отношението писмена : устна реч. – В: *Проблеми на устната комуникация*, кн. 12, Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“.
- Байчев 1994: *Байчев, Б.* Разговорната реч като лингвистичен и социолингвистичен факт. – В: *Проблеми на устната комуникация*. Том 1, бр. 1, с. 7–14.
- Бояджиев 1990: *Бояджиев, Т.* Защо книжовното произношение има смесен характер? – В: *101 въпроса за дублетите в българския език*. София, Издателство „Д-р Петър Берон“, с. 42–48.
- Бояджиев 2001: *Бояджиев, Т.* Типология на книжовните изговорни варианти. – В: *Проблеми на българския правопис и правоговор*. Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“.
- Виденев 2000: *Виденев, М.* Увод в социолингвистиката. София, Делфи.
- Виденев 2003: *Виденев, М.* По въпроса за „масовата грешка“ в речта на съвременната българска интелигенция. – *Електронно списание LiterNet*, 13.06.2003, № 6 (43). <<https://litenet.bg/publish3/mvidenov/masovata.htm>>. [Достъп: 21.01.2023]
- Гладкова, Ликоманова 2002: *Гладкова, Х., И. Ликоманова.* Языковая ситуация: истоки и перспективи (болгарско-чешские паралели). Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelstvi Karolinum.
- ГСБКЕ 1982: Граматика на съвременния български книжовен език. Том 1. Фонетика. София, Издателство на БАН.
- Джонова, Велкова 2014: *Джонова, М., Й. Велкова.* Фонетични и морфологични особености на устната реч. – В: *Как говори съвременният българин. Том 1. Граматика и устна реч*. София, Фондация Фокус, с. 104–156.
- Едличка 1988: *Едличка, А.* Литературный язык в современной коммуникации. – *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. XX. Теория литературного языка в работах учёных ЧССР. Москва, Прогресс, с. 38–134.
- Замбова-Петрова 1994: *Замбова-Петрова, А.* Разговорност и разговорни комуникативни похвати в съвременния печат – В: *Проблеми на българската разговорна реч*, кн. 2, бр. 1, с. 173–182.
- Иванова 2013: *Иванова, Д.* Стандарт и субстандарт в книжовния език (Между теорията и прагматиката) – *Opera Slavica*, XXIII, 4, с. 187–196.
- Крысин 2021: *Крысин, Л.* Очерки по социолингвистике. Москва, Флинта.
- Лабов 1975: *Лабов, У.* Исследование языка в социальном контексте. – *Новое в лингвистике*. Вып. 7. Социолингвистика. Москва, Прогресс.
- Лилов 1973 (2004): *Лилов, М.* Към характеристиката на нормативността в съвременния български книжовен език. – *Българска реч*, год. X, кн. 2, с. 11–16.
- Нещименко 2001: *Нещименко, Г.П.* Динамика речевого стандарта современной публичной речевой коммуникации. Проблемы. Тенденции развития. – *Вопросы языкознания*, № 1, с. 98–132.
- Попов 2004: *Попов, Д.* Стилистика на произносителните практики в българската реч. – *Електронно списание LiterNet*, 13.02.2004. <<https://litenet.bg/publish10/dpopov/stilistika.htm>>. [Достъп: 15.12.2022]

- Русинов 1991: *Русинов, Р.* Етапи във формирането на българската книжовна разговорна реч. – В: *Проблеми на българската разговорна реч*. Том 1, с. 22–29.
- Русинов 1993: *Русинов, Р.* Опит за кодификация на някои норми на разговорната книжовна реч. – *Проглас*, № 4, с. 97–103.
- Станчева 2019: *Станчева, Р.* Кодификацията в контекста на езиковите нагласи. – В: *Езикови нагласи, езиково поведение и кодификацията на книжовните норми днес*. – *Български език. Приложение № 1*, с. 38–148.
- Станчева 2019а: *Станчева, Р.* Типология на граматичните норми с отклонения в писмен текст. – В: *Езикови нагласи, езиково поведение и кодификацията на книжовните норми днес*. – *Български език. Приложение № 1*, с. 149–162.
- Станчева 2020: *Станчева, Р.* Дошло ли е време за промяна на книжовни правила според езиковите нагласи на днешните българи. – *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*. Том 58, кн. 1, св. А – *Филология*, с. 284–296.
- Теодоров-Балан 1940: *Теодоров-Балан, Ал.* Нова българска граматика, Казанлъшка долина.
- Тишева 2006: *Тишева, Й.* Българската разговорна реч в интернет. – В: *Научни трудове на Пловдивския университет*, т. 44, кн. 1, сб. А – *Филология*, с. 277–288.
- Тишева 2012: *Тишева, Й.* Особенности на подготвеното и неподготвеното устно общуване. – В: *Сборник научни трудове от Националната конференция с международно участие „40 години Шуменски университет 1971–2011“*. УИ „Епископ Константин Преславски“, Шумен, с. 225–232.
- Тишева 2014: *Тишева, Й.* Синтактични особености на устната реч. – В: *Как говори съвременният българин. Том 1. Граматика и устна реч*. София, Фонд научни изследвания; Фондация Фокус, с. 157–180.
- Томов 2019: *Томов, М.* Социолингвистични критерии при кодификацията на книжовната норма. – В: *Езикови нагласи и книжовен език*. София. <<https://ibl.bas.bg/confnaglasii/>>. [Достъп: 15.02.2023]
- Ayres-Bennett 2020: *Ayres-Bennett, W.* From Haugen’s codification to Thomas’s purism: assessing the role of description and prescription, prescriptivism and purism in linguistic standardisation. – *Language Policy* 19, 183–213.
- Cristal 1994: *Cristal, D.* The Cambridge Encyclopedia of the English language. BCA: London, New York, Sidney, Toronto.
- Daneš 1979: *Daneš, F.* Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci – In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti*. Praha, s. 79–91.
- Garvin 1993: *Garvin, P.* A Conceptual Framework for the Study of Language Standardization. – *International Journal of Sociology of Language*, 100–101, 1, pp. 37–54. Available from: <https://doi.org/10.1515/ijsl.1993.100-101.37>. [Accessed: 15.12.2022]
- Milroy and Milroy 1999: *J. Milroy, L. Milroy.* Authority in Language. Investigating Standard English. Third Edition. London and New York.
- Vachek 2014: *Vachek, J.* On the functional hierarchy of spoken and written utterances. – In: *Chapters from the History of Czech Functional Linguistics*. Brno, Masarykova Univerzita, pp. 78–95.

REFERENCES

- Aleksova 2013: *Aleksova, K.* Ezikovite naglasi i variantnostta v ustnata rech (varhu material ot natsionalna predstavitelna anketa). – In: *Littera et Lingua series. Dissertationes 4.*
- Aleksova 2014: *Aleksova, K.* Vliyanieto na faktora ‘obrazovanie’ varhu naglasite na savremennite balgari kam nyakoi otklonenia ot kodifitsiranite pravogovorni normi. – In: *Mnogoobrazie v edinstvoto. Broy 2012. Savremenni predizvikatelstva pred naukata.* <<http://www.tksi.org/SUB/papers/3-1/3-2-7.pdf>>. [Accessed: 20.12.2022]
- Aleksova 2014b: *Aleksova, K.* Rechevite osobenosti vav fokusa na balgarskata sotsiolingvistika. – *Kak govori savremenniyat balgarin. Tom 1. Gramatika i ustna rech.* Sofia, Fondatsia Fokus, s. 9–40,
- Aleksova 2016: *Aleksova, K.* Svrahyakaneto – obshtestveni naglasi, ustni i pismeni realizatsii. – In: *Problemi na ustnata komunikatsiya.* Tom 10. Chast 1. Veliko Tarnovo, UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, s. 239–254.
- Aleksova 2018: *Aleksova, K.* Savremenni naglasi kam saotnoshenieto pismen : usten balgarski ezik. – *Slavica Lodziensia*, 2, s. 173–183. <<http://dx.doi.org/10.18778/2544-1795.02.17>>. [Accessed 12.01.2023]
- Aleksova 2021: *Aleksova, K.* Sotsiolingvistikata i obshtestvenoto mnenie v Bulgaria za otnoshenieto pismena : ustna rech. – In: *Problemi na ustnata komunikatsiya*, kn. 12, Veliko Tarnovo, UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”.
- Ayres-Bennett 2020: *Ayres-Bennett, W.* From Haugen’s codification to Thomas’s purism: assessing the role of description and prescription, prescriptivism and purism in linguistic standardisation. – *Language Policy* 19, 183–213.
- Baychev 1994: *Baychev, B.* Razgovornata rech kato lingvistichen i sotsiolingvistichen fakt. – In: *Problemi na ustnata komunikatsiya.* Tom 1, br. 1, s. 7–14.
- Boyadzhiev 1990: *Boyadzhiev, T.* Zashto knizhovnoto proiznoshenie ima smesen karakter? – In: *101 vaprosa za dubletite v balgarskiya ezik.* Sofia, Izdatelstvo “D-r Petar Beron”, s. 42–48.
- Boyadzhiev 2001: *Boyadzhiev, T.* Tipologiya na knizhovnite izgovorni varianti. – In: *Problemi na balgarskiya pravopis i pravogovor.* Veliko Tarnovo, UI “Sv. sv. Kiril i Metodiy”.
- Cristal 1994: *Cristal, D.* The Cambridge Encyclopedia of the English language. BCA: London, New York, Sidney, Toronto.
- Daneš 1979: *Daneš, F.* Postoje a hodnotící kritéria při kodifikaci. – In: *Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti.* Praha, s. 79–91.
- Dzhonova, Velkova 2014: *Dzhonova, M., Y. Velkova.* Fonetichni i morfologichni osobenosti na ustnata rech. – In: *Kak govori savremenniyat balgarin. Tom 1. Gramatika i ustna rech.* Sofia, Fondatsia Fokus, s. 104–156.
- Edlichka 1988: *Edlichka, A.* Literaturnyj jazyk v sovremennoj kommunikatsii. – *Novoe v zarubezhnoj lingvistike.* Vyp. XX. Teoriya literaturnogo jazyka v rabotakh uchenykh ChSSR. Moskva, Progress, s. 38–134.

- Garvin 1993: *Garvin, P.* A Conceptual Framework for the Study of Language Standardization. – *International Journal of Sociology of Language*, 100–101, 1, pp. 37–54. Available from: <https://doi.org/10.1515/ijsl.1993.100-101.37>. [Accessed: 15.12.2022]
- Gladkova, Likomanova 2002: *Gladkova, H., I. Likomanova.* Jazykovaja situatsija: istoki i perspektivy (bolgarsko-cheshskie paraleli). Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelstvi Karolinum.
- GSBKE 1982: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Tom 1. Fonetika.* Sofia, Izdatelstvo na BAN.
- Ivanova 2013: *Ivanova, D.* Standart i substandart v knizhovniya ezik (Mezhdur teoriyata i pragmatikata). – *Opera Slavica*, XXIII, 4, s. 187–196.
- Krysin 2021: *Krysin, L.* Ocherki po sotsiolingvistike. Moskva, Flinta.
- Labov 1975: *Labov, W.* Issledovanie jazyka v sotsial'nom kontekste. – *Novoe v lingvistike. Vyp. 7. Sotsiolingvistika.* Moskva, Progress.
- Lilov 1973 (2004): *Lilov, M.* Kam karakteristikata na normativnostta v savremenniya balgarski knizhoven ezik. – *Balgarska rech*, god. X, kn. 2, s. 11–16.
- Milroy and Milroy 1999: *J. Milroy, L. Milroy.* Authority in Language. Investigating Standard English. Third Edition. London and New York.
- Neshtimenko 2001: *Neshtimenko, G. P.* Dinamika rechevogo standarta sovremennoj publichnoj rechevoj kommunikatsii. Problemy. Tendentsii razvitiya. – *Voprosy jazykoznanija*, № 1, s. 98–132.
- Popov 2004: *Popov, D.* Stilistika na proiznositelnite praktiki v balgarskata rech. – *Elektronno spisanie LiterNet*, 13.02.2004. <<https://litenet.bg/publish10/dpopov/stilistika.htm>>. [Accessed: 15.12.2022]
- Rusinov 1991: *Rusinov, R.* Etapi vav formiraneeto na balgarskata knizhovna razgovorna rech. – In: *Problemi na balgarskata razgovorna rech. Tom 1*, s. 22–29.
- Rusinov 1993: *Rusinov, R.* Opit za kodifikatsiya na nyakoi normi na razgovornata knizhovna rech. – *Proglas*, № 4, s. 97–103.
- Stancheva 2019: *Stancheva, R.* Kodifikatsiyata v konteksta na ezikovite naglasi. – In: *Ezikovi naglasi, ezikovo povedenie i kodifikatsiyata na knizhovnite normi dnes. – Balgarski ezik. Prilozhenie № 1*, s. 38–148.
- Stancheva 2019a: *Stancheva, R.* Tipologiya na gramatichnite normi s otkloneniya v pismen tekst. – In: *Ezikovi naglasi, ezikovo povedenie i kodifikatsiyata na knizhovnite normi dnes. – Balgarski ezik. Prilozhenie № 1*, s. 149–162.
- Stancheva 2020: *Stancheva, R.* Doshlo li e vreme za promyana na knizhovni pravila spored ezikovite naglasi na dneshnite balgari. – In: *Nauchni trudove na PU „Paisiy Hilendarski“. Tom 58, kn. 1, sv. A – Filologiya*, s. 284–296.
- Teodorov-Balan 1940: *Teodorov-Balan, Al.* Nova balgarska gramatika, Kazanlashka dolina.
- Tisheva 2006: *Tisheva, Y.* Balgarskata razgovorna rech v internet. – In: *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet, t. 44, kn. 1, sb. A – Filologiya*, s. 277–288.
- Tisheva 2012: *Tisheva, Y.* Osobenosti na podgotvenoto i nepodgotvenoto ustno obshuvane. – In: *Sbornik nauchni trudove ot Natsionalnata konferentsiya s mezhdunarodno uchastie “40 godini Shumenski universitet 1971–2011”*. UI “Episkop Konstantin Preslavski”, Shumen, s. 225–232.

- Tisheva 2014: *Tisheva, Y.* Sintaktichni osobenosti na ustnata rech. – In: *Kak govori savremenniyat balgarin. Tom 1. Gramatika i ustna rech.* Sofia, Fond nauchni izsledvania; Fondatsia Fokus, s. 157–180.
- Tomov 2019: *Tomov, M.* Sotsiolingvisticzni kriterii pri kodifikatsiyata na knizhovnata norma. – In: *Ezikovi naglasi i knizhoven ezik.* Sofia. <<https://ibl.bas.bg/confnaglasi/>>. [Accessed: 15.02.2022]
- Vachek 2014: *Vachek, J.* On the functional hierarchy of spoken and written utterances. – In: *Chapters from the History of Czech Functional Linguistics.* Brno, Masarykova Univerzita, pp. 78–95.
- Videnov 2000: *Videnov, M.* Uvod v sotsiolingvistikata. Sofia, Delfi.
- Videnov 2003: *Videnov, M.* Po vaprosa za “masovata greshka” v rechta na savremennata balgarska inteligentsiya. – *Elektronno spisanie LiterNet*, 13.06.2003, № 6 (43). < <https://litenet.bg/publish3/mvidenov/masovata.htm>>. [Accessed: 21.01.2023]
- Zambova-Petrova 1994: *Zambova-Petrova, A.* Razgovornost i razgovorni komunikativni pohvati v savremenniya pechat. – In: *Problemi na balgarskata razgovorna rech*, kn. 2, br. 1, s. 173–182.

✉ Доц. д-р Татяна Александрова
Секция за съвременен български език
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ Assoc. Prof. Tatyana Aleksandrova, PhD
Department of Modern Bulgarian Language
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria